

УДК 811.161:251

**ПОЕТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ Р. М. РІЛЬКЕ)****Ляшко Я. М.**

Статтю присвячено дослідженню особливостей перекладу поетичних творів як особливого виду художнього перекладу. Матеріалом дослідження слугували оригінали віршів відомого австрійського поета Р. М. Рільке та їх переклади В. Стуса. Розглянуто різні типи перекладацьких трансформацій та їх вплив при передачі індивідуального стилю Рільке, визначено наскрізні мотиви творчості та шляхи їх відтворення у вихідній мові.

Ключові слова: ВМ (вихідна мова), МП (мова перекладу), перекладацькі трансформації, художній простір, індивідуальний стиль, конгеніальність перекладу.

Статья посвящена особенностям перевода поэтических произведений. Материалом для исследования послужили стихи известного австрийского поэта Р. М. Рильке и их переводы на украинский язык, сделанные В. Стусом. Рассмотрены разные типы переводческих трансформаций, их влияние на сохранение особенностей индивидуального стиля Рильке. Определены сквозные мотивы творчества поэта и пути их воссоздания в языке перевода.

Ключевые слова: исходный язык, язык перевода, переводческие трансформации, художественный простор, индивидуальный стиль, конгенальность перевода.

The present article is devoted to research the peculiarities of the translation of poetry as a special type of translation. Research materials are the original verses of the famous Austrian poet R.-M. Rilke and their translations of V. Stus. The different types of translation transformations and their influence in the transmission of individual Rilke's style are analyzed. The major motives of the poetry and the ways of its translation from German into Ukrainian are identified.

Key words: original language, language of translation, translation transformation, art space, individual style, congeniality of translation.

Переклад – одна з форм вираження взаємозв'язків між літературами, якій належить важлива роль у сприйнятті однією літературою спадщини іншої. Переклад художньої літератури відіграє важливу роль у сучасному світі. Він не тільки є засобом спілкування між народами, а й допомагає обмінюватись досвідом, культурними та літературними надбаннями.

Художній переклад є одним із найскладніших видів перекладацької діяльності, основним завданням якого є “відображення думок і почуттів автора прозового або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови” [3, с. 205], що породжує певні труднощі, які постають перед перекладачем. Такий переклад дає можливість представникам різних культур обмінюватися духовними цінностями.

Переклад художніх творів, зокрема поезії, є однією з актуальних наукових проблем у загальній теорії перекладу, лінгвістиці та літературознавстві. Практика засвідчує, що переклад творів різних жанрів вимагає додаткового аналізу першотвору. І передусім це стосується творів віршових.

Створення ідеального перекладу віршів – це не тільки тема для філологічних дискусій, а й та мета, до якої прагнуть перекладачі. Щодо наукового підходу до цієї проблеми, то думки дослідників розходяться: від натхненного “за” до категоричного “проти”. Поетичний текст постає перед перекладачем як багатоврівнева система звуків, символів та образів, які не тільки потрібно представити, а й передати читачеві, який “не уявляє” всіх тонкощів роботи перекладача.

Порівняльне вивчення текстів вихідної мови та мови перекладу може охоплювати різні сторони формальної чи змістової структури текстів. Проте центральним питанням теорії перекладу лишається всебічний опис та аналіз змістових відносин між цими текстами, розкриття поняття еквівалентності перекладу. “В першу чергу, – наголошує В. Комісаров, – завдання перекладача, безсумнівно, полягає у відтворенні змісту першотвору. Та що це означає? Що становить зміст, котрий відтворюється? Які його компоненти і якою мірою вони відтворюються при перекладі? Відповідь на ці питання дає уміння описувати смислову структуру тексту та зіставляти елементи цієї структури в оригіналі й перекладі” [3, с. 20]. З іншого боку, поетичний твір становить систему словесних знаків, багато з яких, окрім конкретного денотативного значення, несуть ще й більш загальне, тобто входять до більших знакових комплексів. І самі ці знакові комплекси, тобто “окремі модифікації гри слів є елементами відомого стилістичного замислу і таким чином у свою чергу входять до комплексів вищого порядку” [6, с. 345]. У тексті поетичного твору “присутні” слова, які своєю семантикою чи стилістичним забарвленням розкривають його глибинну ідею, тобто несуть власне характеристичну функцію. Окреме слово в поетичному тексті часто виступає водночас у декількох семантичних контекстах. Кожен перекладач може сприймати його по-різному, й зовсім інакше воно може прозвучати для читачів.

Найпродуктивніший внесок у розвиток вітчизняної теорії поетичного перекладу належить таким дослідникам, як П. Бех, М. Дудченко, Л. Коломієць, А. Мішустіна, А. Содомора, О. Чередниченко. На сучасному етапі розвитку українського перекладознавства, на жаль, не існує цілісної теорії перекладу вірша, яка б обґрунтовувала специфіку поетичного перекладу, зумовлену багатоплановою смисловою природою поезії. Сприйняття художньої літератури в перекладі, як показує досвід, не завжди адекватне тому, що хотів автор довести до читача. Інколи ми забуваємо про особу самого автора, про те, чи дійсно в перекладі твору відтворено індивідуальність авторської манери, що є в оригінальному тексті. Ми, не задумуючись, сприймаємо переклад як першотвір. Однак, на жаль, часто в перекладі маємо зовсім інше висвітлення тих проблем, життєвих ситуацій, конфліктів тощо, які намагався донести автор. Наявні, вдало підібрані яскраві художні засоби, використані перекладачем, унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо адекватності перекладу. Проте, чи завжди вони відтворюють зміст тексту-оригіналу, – це вже зовсім інше запитання, відповідь на яке залишається відкритою.

Вивчення художнього твору як явища мистецтва слова й визначення способів його перекладацького аналізу здавна привертало увагу науковців. Самодостатність національної літератури визначається у певному сенсі її здобутками в царині перекладу рідною мовою творів митців світової величини. У цьому контексті видатному австрійському поетові ХХ століття Р. М. Рільке в Україні пощастило: його твори перекладали найчастіше і справжні метри перекладу, серед яких найчільніше місце належить Василю Стусу, мотиви творчості якого тісно переплітаються зі світобаченням самого Рільке, поетична спадщина якого змогла синтезувати в собі різноманітні культурні традиції, залишаючись при цьому самобутньою. Творчість Р. М. Рільке не залишає читача байдужим, спонукає до роздумів над сутністю життя, а кожен перекладач вносить щось своє до першооснови його глибоко-філософського слова.

В Україні інтерес до творчості Рільке зріс у 60–70-ті роки минулого століття. Його вірші перекладають М. Бажан, М. Лукаш, Л. Первомайський, З. Піскорська, Д. Павличко. У журналі “Всесвіт” (1968, № 2) була надрукована добірка поезій австрійського поета в перекладах Л. Первомайського та В. Коптілова. Український читач уперше у повному обсязі ознайомився з творами Рільке в російських перекладах М. Цветаєвої, С. Хоружого, І. Рожанського, М. Баранович, В. Микушевича та ін. До творчості Рільке зверталися також М. Зеров, М. Йогансен, Л. Мосендз, М. Орест, Ю. Липа, Б. Кравців, М. Рудницький, М. Тупайло, М. Новикова, А. Мойсеєнко, М. Москаленко та ін. Саме тоді часопису “Всесвіт” запропонував свої переклади і В. Стус, на яких ми зупинимось дещо детальніше у цій статті, *мета* якої – розкрити особливості поетичного перекладу віршів Р. М. Рільке Василем Стусом.

Любов В. Стуса до поезії Рільке найкраще віддзеркалена в його перекладах:

*Wandelt sich rasch auch die Welt
Wie Wolkengestalten,
alles Vollendete fällt
heim zum Uralten.*

*über dem Wandel und Gang,
weiter und freier,
währt noch dein Vor-Gesang,
Gott mit der Leier.*

*Nicht sind die Leiben erkannt,
nicht ist die Leibe gelernt,
und was im Tod uns entfernt,
ist nicht entschleiert.*

*Einzig das Lied überm Land
heilig und feiert.*

*Схожий до хмари, струмить
світ безугавне, все досконале
спішить*

впасти в прадавнє.

Над походом віків

вільно і гоже

первісний лине Твій спів,

гомін Твій, Боже.

Ще ми не знали страждань,

ще не навчились кохань,

смерти глуха таїна

слідом чигає.

І тільки пісня одна благословляє.

Порівнюючи переклад та оригінал, неможливо не помітити, що слово “die Welt” – “світ”, яке знаходимо в першому рядку оригіналу, Стус переставив у другий рядок, при чому поняття “Wolkengestalten” з другого рядка оригіналу перенесене в перший рядок – “хмари”. Цього роду зміна не порушує ані поетичної краси оригіналу, ані його гармонійно-ритмічної структури. Такого порушення немає в другій строфі, але в першому рядку передано два окремі і відділені німецькі іменники – “Wandel” і “Gang”, більш конкретними щодо значення українськими відповідниками – “походом віків”. Ці слова стоять в інших відмінках, що виглядає як певне відхилення від оригіналу, але це зрозуміло, виходячи з особливостей української мови.

Василь Стус звертався до поетичних збірок Рільке різних років. І, зрозуміло, перебуваючи в неволі, В. Стус не міг не перекласти “Пантеру” (“Der Panther”) – вірш, у якому втілена трагедія втраченої волі та незламності духу. Можна впевнено зазначити, що саме В. Стус найближче наблизився до оригіналу: оскільки в німецькій мові лексема “пантера” не жіночого, а чоловічого роду, то Стус заміняє жінку-пантеру *чоловіком-барсом*. Саме тому маємо в перекладі В. Стуса поезію “Барс”. Сама назва свідчить про чоловічу силу, мужність, незламність та нескореність духу:

*Sein Blick ist vom Vorübergehn der Stäbe
so müd geworden, dass er nichts mehr
hält.*

*Ihm ist, als ob es tausend Stäbe gäbe
und hinter tausend Stäben keine Welt.*

*Його погляд від мерехтіння прутів
Так втомився, що вже нічого більше
не утримує.*

*Йому видається, ніби прутів –
тисячі,
А за тисячами прутів немає світу
[9, с. 115].*

Стусівський художній простір – не клітка в зоопарку, як у Рільке, це – в’язниця з її ґратами:

*Йому несила втому подолати
Од миготіння нескінченних "ґрат".
Неначе світ – це "ґрати", "ґрати", "ґрати",
Помножені в очах увістократ.*

Слово "ґрати" в українській мові має сильнішу конотацію, аніж його російський еквівалент "решетка", асоціюючись з поняттями "в'язниця", "неволя". Процитована строфа – це психологічний автопортрет перекладача-в'язня, для якого весь зовнішній світ "звувся" до прутів на вікнах реальної, а не уявної в'язниці. Металеві пруту стали "категорією" Стусового життя. Та в цих же рядках відчутна і та велика воля (*der grosse Willen*), якої ніхто не може здолати. Василь Стус мав право написати: "Шкода, мій світ є інший від того, в якому жив Рільке". Ці світи – світ Рільке та світ Стуса – зіставити неможливо. Можна зіставити хіба що їхнє прагнення повністю реалізувати своє призначення.

Теми, мотиви, ситуації в творчості Р. М. Рільке переплітаються, наближаються, розходяться, знову повертаються, взаємодіють. У цих зіткненнях виокремлюються типові, домінантні міфологеми, як, наприклад, самотність. Прикметно, що самотність властива речам, тваринам, природі, дітям, дорослим. Усебічне осмислення людського стану характерне для творів різних періодів творчості Р. М. Рільке. Самотність – лише стан душі, це час роздумів, філософських заглиблень, узагальнень, переоцінок цінностей. Сама назва поезії ("Einsamkeit") випромінює печаль і смуток.

Внутрішня самотність як душевний стан визначальна для Рільке. В. Стус збагнув особливості рільківських текстів, осягнув їх до глибини. Тому можна ствердно говорити про конгеніальність перекладів Стуса, тобто про такий переклад літературного твору, який за своїми мистецькими якостями дорівнює оригіналу. Переклади В. Стуса відзначаються переважно відповідним оригіналові ритмом і збереженням рільківської мелодійності вірша, відчуттям і відтворенням стрижневих слів, тяжінням до дещо незвичної, нехарактерної для власної поезії ускладненої лексики, яка, на думку перекладача, краще гармоніювала зі стилем Рільке; постійним потягом до внутрішньої свободи й розкутості, прагненням до правди поетичного слова.

Література

1. Гармаш Г. Червоне і чорне: поезія та доля Василя Стуса / Г. Гармаш // Слово і час. – 1991. – № 5.
2. Зорівчак Р. Іван Франко теоретик перекладу / Р. Зорівчак // Жовтень. – 1976. – № 8. – С. 127–130.
3. Комиссаров В. И. Перевод и языковое посредничество / В. И. Комиссаров // Тетради переводчика. – М. : Высшая школа, 1984. – С. 19–22.
4. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1971. – 132 с.
5. Коптілов В. В. Першотвір і переклад / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с.
6. Коптілов В. В. Трансформація художественного образу в поетическом переводе / В. В. Коптілов // Теория и критика перевода. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1962. – С. 343–410.
7. Мойсеєнко А. Поет. зб. / А. Мойсеєнко. – К. : Вища школа, 1979. – № 1. – С. 71–83. – Режим доступу:
<http://rainer-maria-rilke.de/#Gedichte> 1910-1922-на візитівка Р. М. Рільке (поезія "Der Herbsttag" у перекладі українських авторів) // Сучасність. – 2005. – № 6. – С. 51–60.
8. Новикова М. Місія перекладача // Зарубіжна література. – 1998. – Число 40 (104). – С. 3.
9. Рільке Р. М. Поезії / Р. М. Рільке // Вікно і світ. – 1998. – № 3. – С. 110–133.
10. Вука К. *Modernizm polski* / К. Вука. – Kraków, 1968. – S. 221.